

Attitűdvizsgálat a nyírvasvári cigányság körében: egy dialektusváltás hátteréhez

BALOGH ROLAND MÁRK

1. Bevezetés

A dialektusváltás (lásd még dialektusváltás, nyelvjáráscsere, nyelvjárásváltás, nyelvjárásvesztés) az a folyamat, amely során egy adott közösség vagy egyén elhagyja a saját, tradicionális dialektusát, és helyette egy másik, jellemzően nagyobb presztízsű nyelvváltozatot kezdi el használni. Tanulmányomban egy sajátos dialektusváltást, a nyírvasvári cigányság körében végbement dialektuscserét követő nyelvi helyzethez kapcsolódó attitűdöket vizsgálom, ennek révén reményeim szerint magának a dialektusváltásnak a hátteréről is árnyaltabb képet alkothatunk.

A téma feldolgozásához mindenekelőtt szükséges a romani nyelvváltozatok általános ismertetése. Ezt követően térek rá a két nyelvváltozat közötti eltérésekre. A dolgozat következő egységében az attitűdvizsgálat módszertanát, majd a dolgozat elméleti keretét mutatom be. Végül a saját vizsgálatom eredményeit ismertetem.

2. A romani nyelvváltozatok

Magyarországon három jelentős cigány népcsoportot tartanak számon: az oláh cigányokat, a romungrókat és a beásokat. A romungrók — akik a hazai cigányság legnépesebb részét alkotják — többnyire egynyelvűek, és magyar anyanyelvű közösséget képeznek. A beások Romániában váltak egynyelvű, román anyanyelvű csoporttá, így érkeztek Magyarországra a 19. század folyamán. Kétnyelvűvé válásuk óta az általuk hozott román nyelvváltozatra saját cigány nyelvükként hivatkoznak. Az oláh cigányok jellemzően kétnyelvű, hagyományaikat erősen őrző közösséget alkotnak. Általában a romani nyelv olyan változatait beszélik, amelyekben más dialektusokhoz viszonyítva nagyobb arányban találhatók román jövevényszavak, például a lovári, a csurári vagy a cerhári.

Az európai romani nyelvváltozatok besorolása YARON MATRAS területi alapú felosztásán nyugszik (2002: 214–238). Eszerint négy fő dialektuscsoport különíthető el: vlax, balkáni, centrális és északi. A vlax csoport északi ágra (például lovári, csurári, kalderás) és déli ágra (például gurbet, xoraxano, dzsambaz) különül el. A (dél-)balkáni csoporton belül beszélhetünk dél-balkáni I. (például krími romani, arli, erl, urszári) és dél-balkáni II. (például bugurzi, drindári) alcsoportról. A centrális csoporton belül megkülönböztetünk északi centrális (szlovák romani), délkeleti centrális (romungró) és délnyugati centrális (például burgenlandi, vend, prekmurjei) változatokat. Az északi csoport északkeleti (például lett romani, lengyel romani, xaladitka) és északnyugati (például manus, kaale, szinti) kategóriákra osztható.

A nyírvasvári cigány közösséghez két dialektus kapcsolható: a cerhári és a gurvári (vagy más néven bodóc). A cerhári nyelvváltozat a MATRAS-féle tipológia alapján átmeneti jellegűnek tekinthető, hasonlóan a korábban elkülönített gurvárihoz, mivel mindkettő egyaránt hordoz vlax és centrális sajátosságokat. Amennyiben mégis egyértelműbb besorolásra törekszünk, a cerhári inkább a vlax csoporthoz áll közelebb, míg a gurvári inkább a centrális csoporthoz sorolható. Valójában e két változat skálaszerű átmenetet képez az érintett dialektuscsoportok között: a cerhári a vlax csoport centrális jegyekhez legközelebb álló változata, a gurvári pedig a centrális csoport vlaxhoz leginkább közelítő formája. A két változat közötti eltérések elsősorban lexikális szinten jelentkeznek ('káposzta': cerh. *shax* – gurv. *arminy*; 'is': cerh. *vi* – gurv. *te*), míg a morfológiai (jövő idejű E/2. személyrag: cerh. *-ej* – gurv. *-ehe*) és fonológiai különbségek (társ-eszközhatározó rag: cerh. *-hal* – gurv. *-hel*, cerh. szókezdő *j* – gurv. szókezdő *tj*) kisebb arányúak (vö. BALÓ 2017).

A nyírvasvári cigányság nagyjából az 1960-as évek végéig, 1970-es évek elejéig a szakirodalom által gurvári/bodóc nyelvváltozatot beszélte (VEKERDI 1971, RÉGER 1988: 112–113, MATRAS 2002: 9), ezt követően azonban átváltott a cerhári nyelvváltozatra. A váltás kiindulópontja — adatközlőim elmondása szerint — az 1950-es évek végére tehető, amikor cerhári nyelvű lakosok érkeztek a közösségbe házasságkötés révén. Ez a folyamat folytatódott a következő évtizedben, majd nagyjából az 1970-es évek elejére tetőzött, ekkor már azonban a helyi cigányság jelentős többsége cerhári nyelvű lett.

A vizsgált közösség jelenlegi nyelvhasználatában egyfajta szubsztrátumhatás figyelhető meg, amely fonológiai, morfológiai és lexikális szinten is azonosítható. Erre irányuló vizsgálatomat egy másik tanulmányomban mutatom be (lásd BALOGH 2026). Ezúttal csak a szubsztrátumhatást jelző mennyiségi adatokat idézem. A vizsgálat korpuszában 2154 variábilis elem szerepel, amelyek közül 707 a korábbi gurvári nyelvváltozathoz kötődő, 1447 pedig cerhári realizáció, melyek egy igen jellegzetes életkori megoszlást mutatnak. A 21–40 év közötti korosztály

által produkált korpuszban összesen 701 variábilis elemet regisztráltam, ebből 176 gurvári, 525 pedig cerhári realizáció. A 41–60 év közötti korosztály korpuszában a variábilis elemek száma 832, ebből 263 gurvári és 569 cerhári realizáció. A 61–82 év közötti korosztály korpusza 621 variábilis elemet tartalmaz, ebből 268 esetben gurvári, 353 esetben pedig cerhári realizációt produkáltak. Ez arra utal, hogy a legidősebb korosztály nyelvhasználatában még erőteljesebben jelen vannak az elhagyott gurvári nyelvváltozat bizonyos jegyei. Tovább árnyalható ugyanakkor a nyírvasvári cigányság körében végbement dialektusváltás a beszélők nyelvi attitűdjére irányuló vizsgálattal.

3. Az attitűdvizsgálat módszere

Az attitűdvizsgálat az 1960-as években kibontakozó szociolingvisztika mérési rendszerében jelent meg először, és alapvetően WALLACE E. LAMBERT nevéhez fűződik. LAMBERT az *Evaluational Reactions to Spoken Languages* című munkájában az attitűdvizsgálat szükségességét azzal indokolja, hogy „a beszélt nyelv egy nemzeti vagy kulturális csoport jellemző ismertetőjegye, ezért a hallgatók a csoporthoz való viszonyulásukat a csoport által használt nyelvre is kivetítik” (LAMBERT 1960: 80, fordítás tőlem: B.R.M.). Ez a megállapítás magában foglalja azt, hogy egy adott közösség által alkalmazott nyelvhasználat a csoport egyfajta ismertető, beazonosító jegyeként funkcionál a kívülállók és önmaguk számára is. Mindez pedig arra enged következtetni, hogy egy csoport sajátos nyelvhasználati módja a csoportidentitás meghatározó eleme, illetve a más csoportoktól való megkülönböztetés fontos eszköze is. A nyelvi diverzitás — e differenciáló szerepe révén — a nyelvi megbélyegzés alapjául szolgálhat. Az így létrejövő előítéletek mérésére alkalmas az attitűdvizsgálat.

LAMBERT vizsgálatának alapfogalma a *matched-guise-technique* (továbbiakban MGT), azaz az ügynökvizsgálat (LAMBERT 1960: 44–51), melynek lényege, hogy ugyanazon beszélő két különböző — egymással valamilyen presztízviszonyban álló — nyelven vagy nyelvváltozaton szólal meg, viszont az adatközlők emiatt két beszélőt érzékelnek, ezért különböző attitűdöket tanúsítanak iránta. Ennek a módszernek a hatékonysága abban rejlik, hogy kimutatja a nyelvi előítéletek természetét, azaz rávilágít azok tényleges nyelvi minőségére: az adatközlők nem a beszélő személyére, hanem annak nyelvhasználatára reagálnak, és fogalmaznak meg a beszélő személyére vonatkozó értékítéleteket, feltételezéseket, preconcepciókat.

Ugyanakkor a MGT-metódus több szempontból is kritizálható. Elsősorban jogosan megkérdőjelezhető, hogy a nyelvi mintát szolgáltató felolvasó/beszélő ugyanolyan szinten beszéli-e mindkét nyelvet, vagy ugyanolyan mértékű hitelességgel és természetességgel tudja-e produkálni az adott nyelvváltozatok karakteres jegyeit. Másrészt fennáll az a probléma is, hogy egyetlen felolvasó/beszélő

alkalmazása ellehetetleníti a hétköznapi nyelvhasználat változatosságának reprezentációját az általa közölt nyelvi mintában: nem értékelhetőek sem nemi, sem életkori sajátosságok alapján. Harmadrészt nemcsak a mesterséges, már-már valószínűtlen nyelvi minták miatt kifogásolható a MGT, hanem a felismerhetőség kockázata miatt is, amely kétségtelenül fennáll, még ha — különböző terelőtechnikáknak köszönhetően — viszonylag kevés valószínűséggel is (GILES 1970: 211–227, HIRAGA 2005: 289–308).

Ezen problémák kiküszöbölésére alkalmas a verbal-guise-technique (továbbiakban VGT) alkalmazása. A VGT-módszer a különböző nyelvekből/nyelvváltozatokból származó nyelvi mintákat különböző felolvasóktól/beszélőktől szerzi, ebből adódóan több előnye is származik a MGT-módszerrel szemben. Több autentikus felolvasó/beszélő alkalmazása ugyanis biztosítja az autentikus, hiteles beszédprodukciót, és lehetővé teszi, hogy a természetes nyelvi változatosság bizonyos aspektusai leképeződhessenek a nyelvi mintában. A felolvasók/beszélők beszédhangjainak egyértelmű különbözősége pedig kizárja annak a kockázatát, hogy ugyanazon beszélő beszédhangját beazonosíthassák az adatközlők.

Vizsgálatom kivitelezése szempontjából azért is bizonyul érdemesnek a VGT-módszer alkalmazása, mert a vizsgált közösség nagy része — még ha közvetve is — jól ismeri a gurvári/bodóc nyelvet, így olyan felolvasókra volt szükség, akik autentikus beszélők, kizárva ezzel egy kevésbé hiteles nyelvi minta használatát. Ha az adatközlők mesterkélt, nem anyanyelvi beszédprodukciót érzékelnek, az negatívan befolyásolhatja az attitűdnyilvánításuk módját (DRAGOJEVIC–GOATLEY-SOAN 2022: 203–218).

4. A vizsgálat elméleti kerete

A presztízsvizonyok felméréséhez, illetve általában ezek értelmezéséhez szükség van egy elméleti keretrendszerre is, amely valamiképpen magyarázatot ad arra, hogy a presztízsz mint társas tényező miként formálja az alkalmazkodási mechanizmusokat. Erre alkalmasnak bizonyul PETER TRUDGILL alkalmazkodásmodellje, mely „a kölcsönösen érthető nyelvváltozatok kölcsönhatásainak módjait és okait, illetve bizonyos nyelvi jegyek társas és földrajzi kiterjedtségét írja le” (1986: 2, fordítás tőlem: B.R.M.). TRUDGILL megjegyzi, hogy nyelvváltozatok közötti kontaktusjelenségeket lényegében a közös érthetőség teszi lehetővé. Ugyanakkor — mivel ebben az esetben nincs kommunikációs nehézség az eltérő változatot beszélő felek interakcióiban — nem egészen világos, hogy mi indokolja a kölcsönhatást az érintkező változatok között. A magyarázatot TRUDGILL a társas interakciók szociálpszichológiai tényezőire támaszkodva keresi. Howard Giles megállapításaira hivatkozva megfogalmazza, hogy az egyes nyelvváltozatok közötti hatáskapcsolatok visszavezethetők a társas interakciókban megfigyelhető viselkedési konvergenciára. Ennek értelmében „ha egy diádikus szí-

tuációban a megnyilatkozó el akarja nyerni a befogadó hozzájárulását [ti. a kommunikáció sikerességéhez], ehhez arra van szüksége, hogy saját kiejtési mintázatát a partneréhez igazítsa, azaz csökkentse a kiejtésbeli különbségeket.” (i. m. 2, fordítás tőlem: B.R.M.). A jelenséget összefoglaló jelleggel akkomodáció-elméletnek nevezi a TRUDGILL által hivatkozott szakirodalom. Ugyanakkor az alkalmazkodás nem a megnyilatkozó és a befogadói szerep, illetve szerepcsere mentén jön létre: az akkomodáció irányát a kommunikáló felek által beszélt nyelvváltozatok presztízskülönbsége határozza meg, azaz az alacsonyabb presztízssű nyelvváltozat beszélője a magasabb presztízssű nyelvváltozat irányába igazítja a kiejtésbeli mintázatait.

TRUDGILL fogalmai alapján az alkalmazkodás alapvetően lehet rövid- vagy hosszútávú. Rövidtávú akkomodáció esetében az alkalmazkodó fél csak az adott interakció idejére produkál magasabb presztízssű nyelvi jegyeket, s ezeket nem őrzi meg az interakció befejezését követően. Hosszútávú akkomodáció esetében az alkalmazkodó fél nyelvhasználatában a magasabb presztízssű változat gyakori használata révén maradandó változás megy végbe, azaz új nyelvi elem beépülésére kerül sor. Az ilyen jellegű adaptáció gyakran az adott beszélő társas környezetének tartós átrendeződésének eredménye. (1986: 3–37).

TRUDGILL megnevez egy harmadik kontaktusjelenséget is, ez az ún. diffúzió. Diffúzióról akkor beszélünk, amikor „egy beszélő először alkalmaz egy új nyelvi jegyet olyan beszédhelyzetben, amelyben nincsenek jelen az eredetileg ezt a jegyet tartalmazó nyelvváltozat beszélői.” (i. m. 40, fordítás tőlem: B.R.M.). TRUDGILL ugyanakkor megjegyzi, hogy ez már nem egy alkalmazkodási mintázat, hanem annál magasabb szintű kontaktusjelenség, lényegében átvétel.

Bár TRUDGILL e három jelenséget nem egy folyamat komponenseiként vázolja fel, de ennek ellenére a dialektusváltás folyamatának leírására alkalmasnak bizonyul. Ezek alapján a dialektusváltás egy alapvetően háromfázisú folyamatként írható le. A kezdeti fázisban a nyelvhasználó adoptál bizonyos jegyeket a magasabb presztízssű nyelvváltozathoz, de azok még nem képezik a nyelvi elemkészletének szerves részeit, csupán szituatíve aktiválódnak. Ezt követően az átvett jegyek gyakorisági alapon egyre inkább beépülnek a beszélő nyelvhasználatába, de használatuk továbbra is társas indokoltságú marad: ebben a szakaszban a kölcsönzött jegyek produkcióját még az alkalmazkodás motiválja. Az utolsó periódusban már teljes beépülés történik: a beszélő akkor is használja a felvett nyelvi elemet, ha annak nincs társas indokoltsága, nem áll fenn akkomodációs lehetőség. Ez a stádium lényegében a dialektusváltás végbemeneteleként is értékelhető. Fontos továbbá, hogy a szóban forgó három állapot fokozatos erősségű társas beágyazódást is implicál: az első meglehetősen laza, a második bizonyos mértékben kötött, a harmadik fázis pedig kifejezetten szoros társas kapcsolatokat feltételez a magasabb presztízssű nyelvváltozatot beszélőkkel. Következésképpen minél erősebb a

társas kapcsolódás két beszélő, illetve beszélőközösség között, annál gyakoribb és intenzívebb a közöttük lévő nyelvi interakció, emiatt pedig annál nagyobb eséllyel hatnak egymás nyelvhasználatára. A TRUDGILL-féle elmélet tehát érvényes magyarázatnak bizonyulhat arra, hogy a nyírvasvári dialektusváltás milyen társas-kognitív folyamatok mentén zajlott le.

5. A nyírvasvári cigányság dialektusváltására irányuló attitűdvizsgálat módszertana

A nyírvasvári cigányság dialektusváltása kapcsán a vizsgálat kezdetén azt a hipotézist fogalmaztam meg, hogy a változás oka a két nyelvváltozat közötti esetleges presztízskülönbségből adódhat. Az attitűdvizsgálattal ezt igyekeztem megvilágítani.

A vizsgálat tervezése során az adatközlők számát igyekeztem úgy alakítani, hogy reprezentatív eredményeket kaphassak. Becslésem szerint nagyjából 400 főre tehető a helyi cigányság lélekszáma, ezért próbáltam egy nagyjából 10%-os (40 fő körüli) reprezentativitást megcélózni. Adatközlőim száma végül 34 lett, melyből 19 fő nő, 14 fő férfi. Átlagéletkoruk 47 év, mindannyian aktív (romani-magyar) kétnyelvű nyelvhasználók.

Minden adatközlő meghallgatott négy rövid hanganyagot: két-két meserészlet hangzott el cerhári és gurvári/bodóc nyelven. Mindkét nyelvváltozat esetében egy férfi és egy női felolvasó állt rendelkezésemre, tehát mind a négy hanganyag külön beszélőtől származik. A felolvasók kiválasztásakor szándékosan döntöttem úgy, hogy mindkét nyelvváltozatból legyen férfi és női beszélő. Módszertani szempontból ez azért lényeges, mert egyrészt így a természetes nyelvhasználat változatosságának valamely aspektusa is megjelenik az alkalmazott nyelvi mintában (azon túl, hogy eleve nyelvváltozatokat hallgatnak meg az adatközlők), illetve ezáltal az attitűdök nem csupán a két nyelvváltozat viszonylatában mutakozhatnak meg, hanem a két nem vonatkozásában is lehetnek elemzésre érdemes eltérések. A meserészleteket felolvasók nem tartoznak a vizsgált közösségbe, és mindketten aktív, autentikus beszélői az illető nyelvváltozatoknak. Átlagéletkoruk 43 év.

Az említett hangfelvételeken két általam megírt meserészletet olvasnak fel. Ez azért volt szükséges, mert olyan nyelvi minta alkalmazását láttam érdemesnek, amelyben viszonylag rövid idő alatt a két nyelvváltozat valamennyi karakteres jegye megjelenik, ezt pedig egy élőnyelvi részlet — a maga véletlenszerűsége miatt — nem tudja biztosítani. Konkrétan a mese műfajának beemelését az indokolta, hogy a meghallgatott felvételen kifejtett téma iránti kötődést kizárjam: a mese műfaja ilyen szempontból semleges, hiszen mindenki által ismert, és a tartalma nem aktivál személyes érintettséget az adatközlőkben.

Az elhangzott meserészleteket fonetikus átírásban ismetetem a magyar fordítással együtt:

1. meserészlet cerháriul : has kaj na has | has jekfar ec p^huro manuſ | kas na has k^honik pe luma | tʃag ej pa:rno zukel || aka:rka:j zala:s o p^huro manuſ | vi o zu'kel gija leha || numa jekfar pec teha:ra podi uſcijas o rom | hoj o zukel naj k^hanika:j || o rom kana dik^hjas | hoj naj o zukel | odi p^henjas | naſcik muk^haw | trubul te zaw | te rodaw more zukles || taj kija pepeste | taj gija te rodel:es ||

1. meserészlet gurváriul: has kaj na has | has jekfar ec p^huro manuſ | kas na has nikona pe luma | tʃag ec pa:rno jukel || aka:rka:j jala:s o p^huro manuſ | te o jukel gej:a lehel || numa jekfar pec teha:ra podi uſcijas o rom | hoj o jukel naj nika:j || o rom kana dik^hjas | hoj naj o jukel | odi p^henjas | naſcik muk^hav | kapel te jav | te rodav more jukles || te kija pepeste | te gej:a te rodel les ||

1. meserészlet magyar fordítása: Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy öregember, akinek senkije nem volt az egész világon, csak egy fehér kutyája. Akárhová ment az öregember, a kutya is ment vele. Egyszer csak egy reggel arra ébredt, hogy sehol sem találja a kutyáját. Miután látta, hogy sehol sincs a kutyája, azt mondta magában: Ezt nem hagyhatom annyiban, mennem kell megkeresni a kutyámat. Összeszedte magát, és indult (öt) megkeresni.

2. meserészlet cerháriul: has kaj na has | has jekfar ec p^huro raj || adal rajes has ej ba:r | ande soste ba:rija les ej baro fax || ado fax kaso baro has | hoj khonik na zangja tejele te ʃinel les || awri phenjas o raj ando intręgo them | hoj ko tejele zanla:s te ʃinel leske o baro fax | odoles ej gowne rupeha ʃula lo maj barveleske ||

2. meserészlet gurváriul: has kaj na has | has jekfar ec p^huro raj || adal rajes has ej ba:r | ande soste ba:rija les ej bari a:rmijn || adi a:rmijn as:i bari has | hoj niko na jangja tejele te tʃinel la || awri phenjas o raj ando intręgo them | hoj ko tejele janla:s te tʃinel leske i bari a:rmijn | odoles ej gowne rupehe tʃula lo maj barveleske ||

2. meserészlet magyar fordítása: Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy öreg király. Ennek a királynak volt egy kertje, amiben egy óriási káposzta nőtt. Olyan hatalmas volt ez a káposzta, hogy senki sem tudta levágni. A király kihirdette az egész országban, hogy aki le tudja vágni a káposztát, azt egy zsák ezüsttel teszi gazdagabbá.

Adatközlőim a következő kérdések mentén fogalmazhatták meg értékítéleteiket:

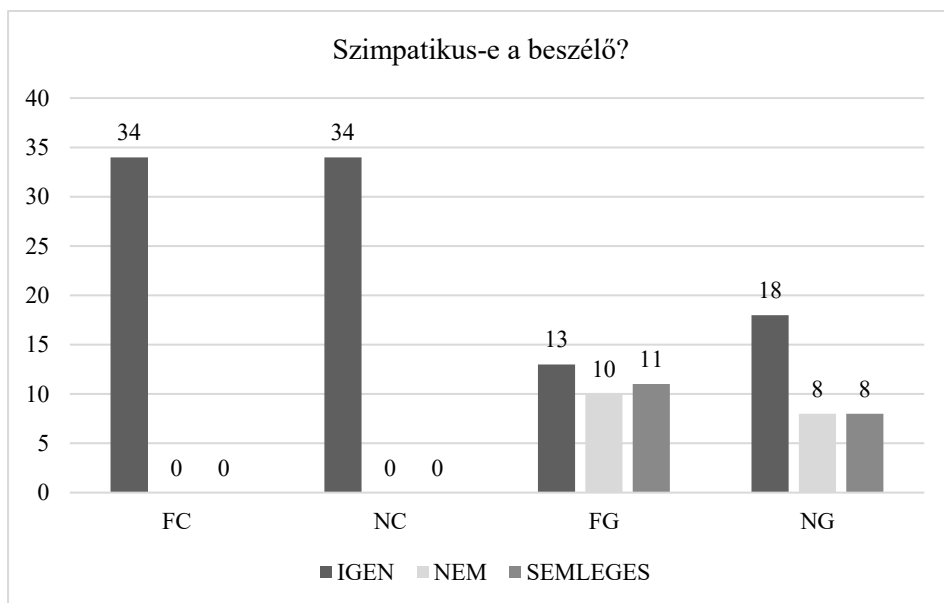
1. Szimpatikus-e a beszélő?
2. Szívesen szóba állnál-e a beszélővel?
3. Mennyire tartod értelmesnek a beszélőt?
4. Mennyire tartod képzettnek a beszélőt?
5. Elfogadnád-e a beszélőt szomszédjának?
6. Elfogadnád-e házastársának? / Elfogadnád-e családtagodnak?

6. Az attitűdvizsgálat eredményei

A válaszok megoszlását diagramok segítségével szemléltetem. Az ábrákon mindvégig az „FC” jelölést a ’férfi cerhári’, az „FG” jelölést a ’férfi gurvári’, az „NC” jelölést a ’női cerhári’, az „NG” jelölést pedig a ’női gurvári’ rövidítéseként használok.

6.1. Szimpatikus a beszélő?

Az első kérdésnél mind a férfi, mind a női cerhári beszélőnél maximális a pozitív attitűdök aránya. A gurvári/bodóc beszélők esetében azonban megjelenik a negatív attitűd, bár mindkét esetben meghaladja a pozitív attitűdök aránya a nemleges válaszokét. Megfigyelhető az is, hogy az adatközlők a női gurvári beszélővel nagyobb arányban tanúsítottak szimpátiát, mint a férfi gurvári beszélővel. Ez a jelenség végig kíséri mind a hat kérdést.

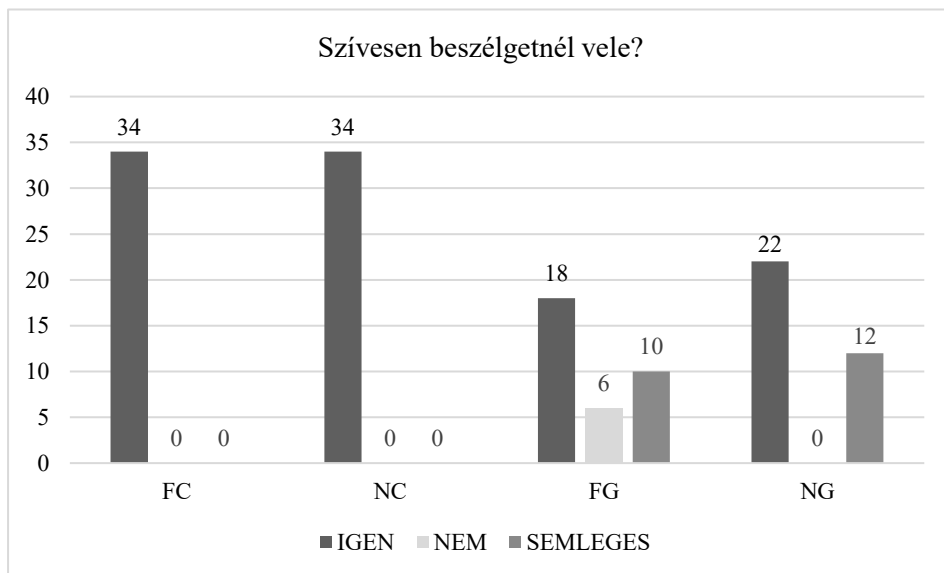

1. ábra

6.2. Szívesen beszélgetnél vele?

A nyelvi interakcióra való nyitottság a cerhári beszélőkkel szemben szintén maximálisan pozitív irányba mutat. A női gurvári beszélő esetében nem mutatkozik negatív attitűd, míg azonos nyelvváltozatot beszélő férfi esetében hat adatközlő nemmel válaszolt. További kérdések merülnek az előző kérdésre adott válaszokkal való összevetésekor: ellentmondásosnak hat, hogy miközben az előző kérdésben nyolc fő elutasító volt a női gurvári beszélővel, ennél a

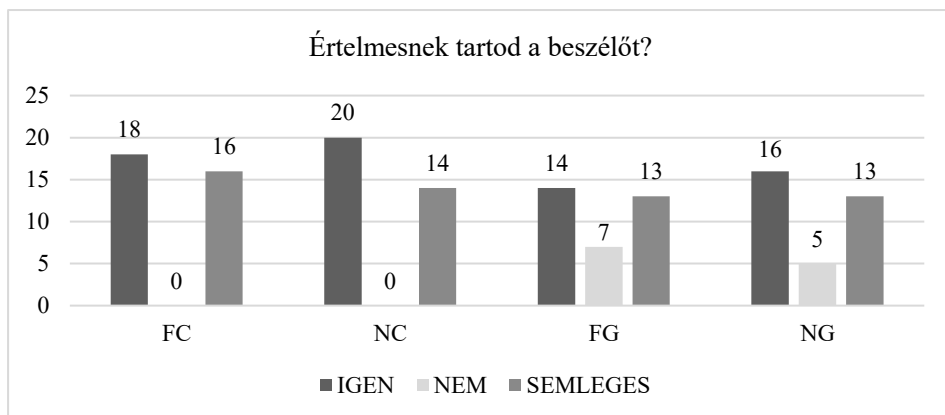
kérdésnél senki nem tanúsított negatív attitűdöt. Egyik adatközlő, aki az előző kérdésre igennel, erre a kérdésre pedig nemmel válaszolt, a következő magyarázatot adta: „*Hát, ha olyan helyzet van, hogy mit tudom én... leül mellettem az orvosnál, vagy én ülök le mellé, és tudom róla, hogy bodóc, attól még elbeszélgetek én, érted? Most az, hogy nem szimpatikus, azt nem úgy értem, hogy ő... tehát nem a nőre mondom. Hanem hogy furcsa nekem a beszédje, az nem szimpi. A beszéd. De már egy férfival megint más. Ha nem ismerem, akkor nem állok szóba vele*” (54 éves nő).

2. ábra

6.3. Értelmesnek tartod a beszélőt?

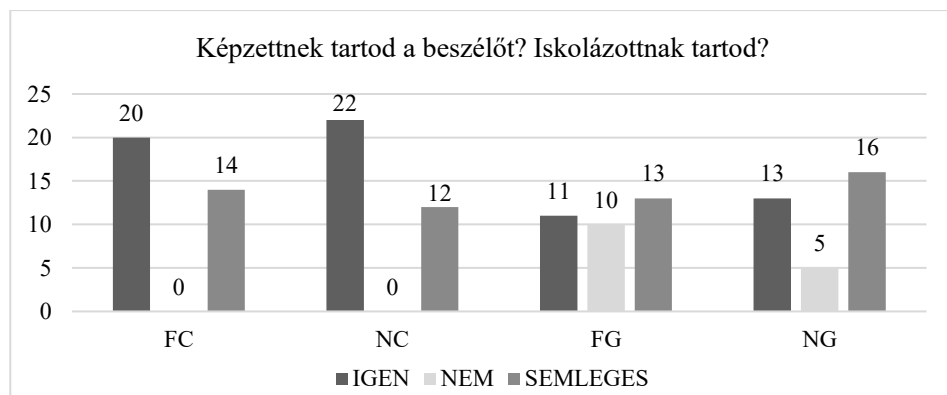
A harmadik kérdésnél mutatkozott először bizonytalanság a cerhári beszélőkkel szemben, azzal indokolva a döntést, hogy a hanganyagból nem derül ki, hogy értelmes-e a beszélő. Ennek ellenére a gurvári/bodóc beszélőkkel szemben itt is mutatkozott negatív attitűd, bár a pozitív és a semleges attitűdökhöz képest jóval kisebb arányban. A női gurvári beszélővel ugyanannyian voltak semleges állásponton, mint a férfivel, ugyanakkor a pozitív viszonyulás itt is magasabb arányban volt jelen a női beszélőnél, és magasabb volt az elutasítottság a férfinál. Figyelemre méltó továbbá, hogy ezúttal a cerhári női beszélője is értelmesebbnek mutatkozott az adatközlők szerint, mint ugyanazon nyelvváltozat férfi beszélője.

3. ábra

6.4. Képzettnek tartod a beszélőt? Iskolázottnak tartod?

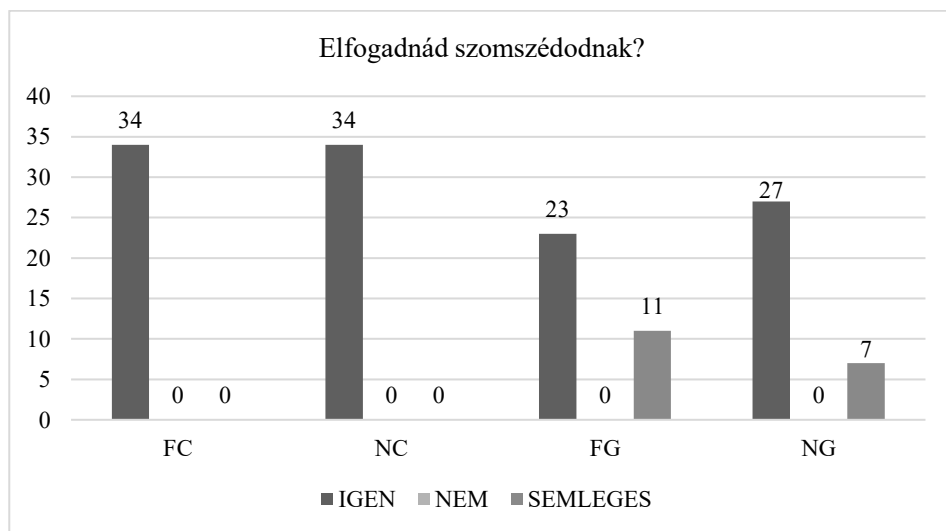
A negyedik kérdés szintén — a második mintájára — összefügg az előzővel. Az számokból egyértelmű, hogy a cerhári beszélőket jóval nagyobb eséllyel tartják iskolázottnak, mint a gurvári beszélőket. Továbbra is feltűnően pozitívabb a női gurvári beszélő megítélése, mint a férfié: a férfit kétszer annyian tartják iskolázatlannak, mint a nőt, bár utóbbival szemben nagyobb arányban van jelen a bizonytalanság. A női beszélő előnye a cerhári felolvasók esetében is megmaradt: a cerhári férfi beszélőjét kisebb arányban tartják képzetlennek és nagyobb arányban bizonytalanok vele szemben. Több adatközlő is megjegyezte, hogy manapság már a bodóc fiatalok között is egyre többen tanulnak felsőoktatásban vagy legalább szakképzőben: „*Most már hála Istennek azt tudjuk mondani, hogy ezekben a környező falvakban, Mihálydiban például, sok fiatal megy továbbtanulni. Egyetemet végeznek, vagy például sok rendőr van. Tehát már elkezdődött egy fejlődés ott is. Meg már lassan mindenfelé*” (cigány nyelvről lefordítva, 42 éves férfi).

4. ábra

6.5. Elfogadnád szomszédodnak?

Az ötödik kérdés volt az egyedüli, melynek megválaszolásakor egyetlen adatközlő sem mutatott negatív attitűdöt, és egyben visszaállt a cerhári beszélők irányába tanúsított teljesen pozitív attitűd. Összehasonlítva a többi kérdéssel, a gurvári beszélők iránt ebben a kérdésben mutatkozott a legnagyobb arányban pozitív attitűd. Különbséget csak a gurvári beszélők iránti semleges attitűdök képeznek. Fontos kiemelni, hogy ebben az esetben a semleges álláspontok indoklásaként azt hangsúlyozták az adatközlők, hogy irreleváns a szomszéd nyelvváltozata: *Nekem mindegy, hogy ki az, csak rendes legyen. Lehet akár külföldi is. Mit zavar az engem? Annak idején a Vasvári Pál utcán is együtt éltek cigányok meg magyarok. Azt' milyen jól megvoltak. Az számít, hogy ne zajongjon, tiszta legyen, tartsa rendesen az udvart, meg ne különködjön tőlünk. Adja meg a tiszteletet, azt' akkor nem lesz gond.* (73 éves férfi).

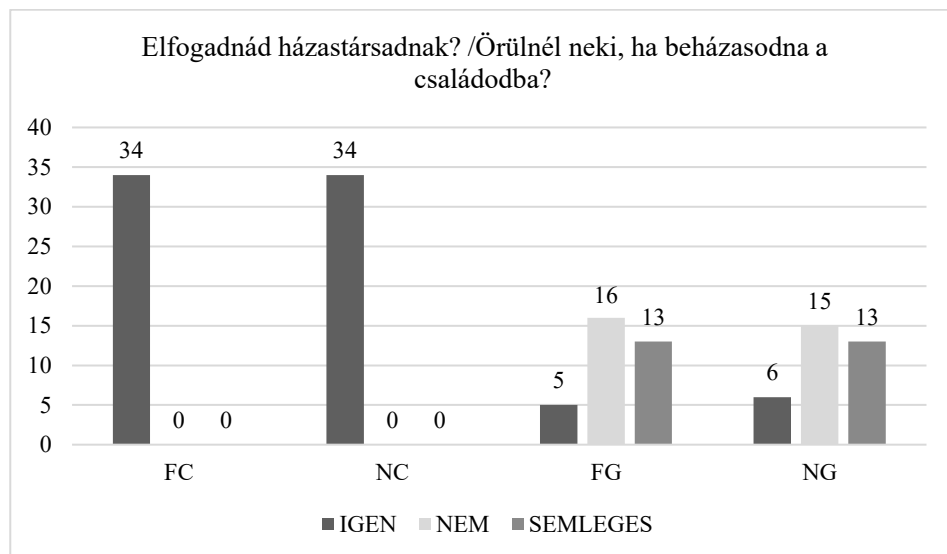

5. ábra

6.6. Elfogadnád házastársadnak? /Örölnél neki, ha beházasodna a családodba?

Az összes kérdés közül ebben voltak a legelutasítóbbak az adatközlők a gurvári/bodóc nyelvű beszélőkkel szemben. Ez volt az egyetlen kérdés, ahol a negatív attitűd volt többségben mind a női, mind a férfi gurvári beszélővel szemben, míg a cerhári beszélő esetében itt is minden adatközlő pozitív attitűdöt mutatott. Egyik adatközlőm így indokolta meg nemleges válaszát: *Hát... nehéz ez, mert a nem a nyelv dönti el. De ha már lehet választani, akkor inkább nem. Nem mondom, hogy ha valamelyik gyermekem bodóc nyelvű párt választana, akkor*

nem fogadnám el. Elfogadnám. De jobban örülnék, ha ittenit választana, vagy Hodász vagy Jánosi, ilyesmi. (42 éves nő).

6. ábra

6.7. SUSAN GAL A beszéd ízei: Kvália és a jelek morális aromája című munkájában arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvi benyomásokhoz gyakran társulnak érzékszervi asszociációk is, az adott nyelvi benyomás minőségének leírásaként. A nyelvi formák tehát nem csupán absztrakt jelek, hanem gyakran fizikai és érzékszervi minőségekkel, például hangokkal, intonációval, ritmussal és más jellemzőkkel is rendelkeznek, amelyek meghatározott kulturális kontextusokban értelmet nyernek. A beszélők tehát egy-egy nyelvi formát nemcsak szimbolikus tartalmukkal azonosítanak, hanem annak érzékszervi, minőségi vonásai alapján is értékelnek. Ezek a minőségi különbségek nem csupán esztétikai értékítéletek, hanem erkölcsi, szociális és kulturális értékelésként is megnyilvánulhatnak (GAL 2018: 79–82).

GAL példákat hoz arra, hogyan azonosítják és tárgyiasítják a nyelvi formákat a beszélők, vagyis elkülöníthető egységekként értelmezik őket. Az ilyen nyelvi formák, mint a „kemény szavak” a kalulíknál, vagy a „sima, dísztelen beszéd” az amerikai politikai diskurzusban, nemcsak a szóhasználatot vagy a beszéd stílusát jelölik, hanem a közösségi normákkal, értékrendekkel és identitásokkal is szoros kapcsolatban állnak. Például a „kemény szavak” a kalulík közösségében nemcsak a szó keménységére utalnak, hanem egyfajta erőt, megbecsülést vagy határozottságot is kifejeznek, ami a felnőttkorhoz, az érettséghez kapcsolódik. Ezzel szemben a „sima, dísztelen beszéd” az amerikai politikában a közvetlen, formai és

szándékolt egyszerűséget jelöli, de egyúttal a politikai diskurzus komolyságát, vagy a személyes érdekek háttérbe szorítását is kifejezheti.

Hasonló jelenség a fentebb bemutatott attitűdvizsgálatban is megfigyelhető. Az adatközlők gyakran az érzékszervi minőségekkel, például a hangzással vagy a beszédstílussal kapcsolatos tapasztalataikat és attitűdjeiket tükrözik vissza. A vizsgálat során, amikor az adatközlő bizonytalannak mutatkozott, és nem tudott egyértelmű válaszokat adni a negatív attitűdöt kifejező válaszok megindoklására, vagy hezitált, kérdésekkel próbáltam segíteni: Milyennek érzed? Hogyan tudnád jellemezni? Milyen jelzöt tudnál rá mondani? Ezekre olyan válaszok érkeztek, mint „érdes”, „vicces”, „kemény”, „durva” vagy „bolond”.

Az attitűdvizsgálaton belül tehát megfigyelhető egy olyan extra értékelési jelenség, amely megerősíti azt az elgondolást, hogy a vizsgálat tárgyát képező nyelvváltozatok közötti presztízsvizonyok valójában a két népcsoport közötti presztízsvizonyokat is tükrözik, sőt onnan erednek. Az elhangzó kváliák ennek fényében nem csak egyszerűen érzékszervi asszociációk, hanem konkrét érték-ítéletek is.

Fontos szempontból árnyalja ezt a helyzetet, hogy a kváliák csak rákérdezésre, hezitálás után jöttek elő, tehát nem automatikusan jelentkeztek. Ennek az lehet az oka, hogy a helyi cigányság emlékezetében élénken él annak az emlékezete, hogy szüleik, nagyszüleik még a gurvári/bodóc népcsoportba tartozónak vallották magukat, bodóc nyelvet beszélve, így sok esetben kimondottan bizonytalan a nemleges válaszuk, a gurvárral szembeni negatív értékelésük. Bizonyítják ezt azok a részletek is, amelyeket fentebb az attitűdvizsgálat kérdéseire adott válaszokból idéztem be: *Hát... nehéz ez...; Nem mondom, hogy ha valamelyik gyermekem bodóc nyelvű párt választana, akkor nem fogadnám el.; Most az, hogy nem szimpatikus, azt nem úgy értem, hogy ő... tehát nem a nőre mondom.*

7. Összegzés

A vizsgálat eredményei alapján megállapítható, hogy a dialektusváltás háttérében elsősorban a cerhári és a gurvári nyelv közötti presztízsvizonyok állnak: a fenti diagramok adatai egyértelműen azt mutatják, hogy a közösség tagjai negatívabb attitűdöket társítanak a gurvári dialektust használó beszélőkhöz. Ez a negatív megítélés nem csupán nyelvi természetű, hanem — véleményem szerint — társas eredetű: a gurvári beszélők alacsonyabb társadalmi státuszának minősülnek a cerhári beszélőkhöz képest. A nyelvhasználattal kapcsolatos előítéletek tehát egy mélyebb társadalmi hierarchiát tükröznek vissza, amelyben a nyelv a társadalmi rang kifejezőjeként is funkcionál.

Ez a szociolingvisztikai dinamika magyarázatot ad arra is, miként tudott egy kisebbségben lévő nyelvi csoport — jelen esetben a cerhári nyelvhasználók —

relatíve rövid idő alatt jelentős nyelvi változást előidézni a település egész cigány közösségében. A nyelvváltás mögött húzódó presztízsmechanismusok hatása olyan erősnek bizonyult, hogy még a közösségi identitás megtartásának hagyományos igénye sem tudta ellensúlyozni azt. Bár az oláh cigány csoportok esetében általában megfigyelhető a közösségi nyelvhasználathoz való ragaszkodás, Nyírvasvári esete azt példázza, hogy a társadalmi presztízsz különbségei — különösen, ha azok kollektív szinten is érzékelhetők — képesek felülírni az identitás-őrző tendenciákat is.

Irodalom

- BALÓ ANDRÁS MÁRTON 2017. Oláh cigány dialektusok Magyarországon. In: ROSENBERG, MÁTYÁS–T. CSERTI CSAPÓ TIBOR szerk., *Romológia „akkor és most”: romológusok hatodik szakmai konferenciája*. Pécs: PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. 1–8.
- BALOGH ROLAND MÁRK 2026. Dialektusváltás Nyírvasvári cigány közösségében. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei*. Szeged. Megjelenés alatt.
- DRAJOVEVIC, MARCO–GOATLEY-SOAN, SEAN 2022. The Verbal-Guise Technique. In: KIRCHER, RUTH–ZIPP, LENA szerk., *Research Methods in Language Attitudes*. Cambridge University Press. 203–218.
- GILES, HOWARD 1970. Evaluative reactions to accents. *Educational Review* 22: 211–227.
- HIRAGA, YUKO 2005. *British attitudes towards six varieties of English in the USA and Britain*. *World Englishes* 24/3: 289–308.
- LAMBERT, WALLACE E.–HODGSON, RICHARD–GARDNER, ROBERT C.–FILLERBAUM, SAMUEL 1960. Evaluative reactions to spoken language. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 60: 44–51.
- MATRAS, YARON 2002. *Romani. A linguistic introduction*. Cambridge University Press.
- RÉGER ZITA 1988. *Language groups among the gypsies in Hungary and some aspects of their moral culture*. Hungarian Academy of Sciences.
- SUSAN GAL 2018. A beszéd ízei: Kvália és a jelek morális aromája. In: VANČO ILDIKÓ–KOZMÁCS ISTVÁN szerk., *A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok. Susan Gal válogatott tanulmányai magyar nyelven*. 79–100.
- TRUDGILL, PETER 1986. *Dialects in Contact*. Basil Blackwell Ltd. Oxford.
- VEKERDI JÓZSEF 1971. The Gurvari gypsy dialect in Hungary. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 24/3: 381–389.

Attitude survey among the Roma population of Nyírvasvári: background to a dialect-shift

This paper examines how Romani speakers in Nyírvasvári (Hungary) evaluate the Cerhari and Gurvari dialects of the Romani language. The study is motivated by a unique linguistic situation: although the local Roma community originally spoke the Gurvari dialect, it later shifted to Cerhari. This change provides an opportunity to explore the role of language attitudes in dialect shift. First, I briefly outline the Romani varieties spoken in Hungary and situate the two dialects within this broader context. Then I present the theoretical framework of the research and describe the methodology of the survey conducted in the community. The results show how perceptions of social prestige and group identity are reflected in everyday language use and how these factors contributed to the local dialect shift.

Keywords: Romani dialect, language attitudes, social prestige

BALOGH ROLAND MÁRK
ORCID: 0009-0004-5066-7919
Debreceni Egyetem
baloghrmark@mailbox.unideb.hu